

УДК 378.147

Л. М. Паламарчук

Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка

ДІАГНОСТИКА МОВЛЕННЕВИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК МОТИВАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розкрито актуальність одного із сучасних інноваційних напрямів в освіті – технологізації навчально-виховного процесу у вищому навчальному педагогічному закладі, подано результати дослідження основних проблем комунікативної підготовки майбутніх учителів початкових класів. Обґрунтовано доцільність використання діагностики якостей професійного мовлення майбутніх педагогів як засобу контролю і як чинника мотивації студентів відділення «Початкова освіта» до подальшого професійного розвитку та самовдосконалення. Розкрито особливості використання авторської діагностичної програми SpeechAnalyzer у комунікативній підготовці майбутніх учителів, що забезпечило створення позитивної мотивації до формування професійного мовлення.

Ключові слова: майбутні вчителі початкових класів, педагогічна технологія, педагогічна діагностика якостей мовлення, професійна комунікативна підготовка, мотиваційний компонент, педагогічне спілкування.

Постановка проблеми. Національною доктриною розвитку освіти в Україні [4] визначено необхідність оновлення її змісту та організації навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, науково-технічних досягнень. Одним із сучасних інноваційних напрямів є технологізація навчально-виховного процесу, що сприяє його чіткій структуризації, системності, визначає та забезпечує можливість прогнозування й успішного досягнення запланованого результату.

Однією з найважливіших ланок будь-якої педагогічної технології, «невід’ємною частиною дидактичного процесу у ВНЗ, засобом його аналізу та визначення результатів навчання» [1, 11] є діагностика. Сучасна наука розкриває основи теорії та методики діагностичних досліджень, методи педагогічної діагностики, способи обробки результатів діагностичного дослідження. У наукових доробках останніх десятиліть (В. Аванесова, А. Анастасі, В. Безпалько, Б. Бітінаса, О. Божович, Н. Бордовської, М. Голубєва, В. Давидова, О. Єфремова, І. Зимньої, К. Інгенкампа, Н. Кузьміної, І. Підласого та ін.) розкрито проблему сутності та функцій педагогічної діагностики, комплексного підходу до діагностики знань, розвитку здібностей і вмінь школярів і студентів.

Педагогічна діагностика виконує низку важливих функцій: *інформаційну* (або функцію зворотного зв’язку), *оціночну*, *управлінську*, *стимулюючу*, *прогностичну*, які пов’язані між собою [5, 93]. Серед зазначених хотілося б виокремити оціночно-стимулюючу функцію педагогічної діагностики, оскільки «оцінка забезпечує підвищення рівня активності всіх суб’єктів педагогічної взаємодії та спонукає до самоосвіти» [5, 93].

У результаті аналізу науково-педагогічної літератури, спостережень у процесі власної педагогічної діяльності ми дійшли висновку, що технологічний підхід до навчання студентів у цілому й систематичне продумане використання діагностичних процедур зокрема можуть стати потужним каталізатором усього навчально-виховного процесу у вищому навчальному педагогічному закладі.

Професійна підготовка майбутнього вчителя передбачає оволодіння загальними і професійними знаннями, виробничими вміннями й навичками згідно з профілем. Оскільки основною формою навчально-виховного процесу є професійно-педагогічна комунікація, то цей процес потрібно розглядати як взаємодію між учителем та учнями, яка здійснюється через спілкування й забезпечується спілкуванням, а отже, комунікативний компонент є одним із основних компонентів професійної комунікативної підготовки майбутніх учителів.

Аналіз актуальних досліджень. У наукових доробках сучасних українських і зарубіжних педагогів І. Зязюна, А. Капської, Л. Мацько, О. Мороза, М. Пилинського, Л. Савенкової, Г. Сагач та ін. розкриваються проблеми формування професійної комунікативної культури майбутнього вчителя загалом і вчителя початкової школи зокрема. Дослідники підкреслюють, що вчитель початкових класів забезпечує загальний розвиток дитини на першому етапі здобуття нею загальної середньої освіти. Відповідальність педагога на цій ланці освіти вимагає його серйозної підготовки, у тому числі й комунікативної, яка може бути здійснена за умови врахування потреб сьогодення.

Однією з проблем комунікативної підготовки учителів початкових класів є відсутність у них мотивації до розвитку власного професійного мовлення. Зокрема, ми досліджували цю проблему, вивчаючи особливості формування професійного мовлення у студентів I курсу відділення «Початкова освіта» інституту педагогіки і психології (ІПП) Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Дослідження показало, що відсутність мотивації зумовлена низкою причин: великим обсягом навчальної інформації, яку потрібно опанувати першокурсникові, відмінностями між традиційною системою навчання у школі та модульно-рейтинговою у вищому навчальному закладі, невмінням розмежувати головне і другорядне у процесі учіння тощо.

При цьому опитування студентів-першокурсників відділення «Початкова освіта» ІПП Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (всього 408 респондентів), які проводилися нами щорічно у вересні 2013–2015 років, показали, що більше 43 % опитаних студентів ніколи не замислювалися над проблемами власного мовлення. Через це більшість першокурсників відчують труднощі в усному викладі навчальної інформації під час практичних занять, не вміють доводити

власну думку, не володіють технікою мовлення, мають значні огріхи в дотриманні орфоепічних норм сучасної української літературної мови.

Оскільки успішність навчальної діяльності детермінується мотивацією, яка «пронизує пізнавальну сферу психічної активності з усіма її пізнавальними процесами: сприйманням, мисленням, уявою та пам'яттю» [8], то комунікативна підготовка майбутніх учителів початкових класів також повинна розпочинатись із формування та закріплення в них позитивних мотивів цієї діяльності.

Традиційно мотиви навчальної діяльності поділяють на дві групи: 1) зовнішні (розумова діяльність спрямована на результат, не пов'язаний із пізнанням об'єкта); 2) внутрішні (розумова діяльність, пов'язана з пізнанням об'єкта).

Як показало наше дослідження, відносна стихійність процесу навчання студентів I курсу зумовлює формування в них зовнішньої мотивації (навчання «зادля оцінки», «щоб не відрахували», «потрібна стипендія» тощо). Тому головним завданням викладача стає пошук засобів і методів, які б сприяли зміні акценту мотивації та забезпечили б трансформацію зовнішніх мотивів учіння у внутрішні. На наш погляд, найефективнішим у такій ситуації стає використання технологічного підходу до професійної підготовки майбутніх учителів. Упродовж 2006–2012 років нами було розроблено і впроваджено авторську технологію формування якостей професійного мовлення в майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін [7], яка дала змогу виділити потужний засіб активізації пізнавальної діяльності студентів – педагогічну діагностику. Ми дійшли висновку, що діагностика, як один із найважливіших складників технологічного процесу, є ефективним засобом не тільки контролю рівня сформованості якостей мовлення студентів, але й своєрідним чинником їх мотивації до подальшого розвитку та самовдосконалення.

Тому **метою** даного дослідження стало вивчення ролі діагностики рівня сформованості мовленнєвих якостей першокурсників відділення «Початкова освіта» ІПП Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка у формуванні в них позитивної мотивації до професійної комунікативної підготовки.

Методи дослідження. Основними методами дослідження були: аналіз лінгвістичної, педагогічної, психологічної та навчально-методичної літератури українських та зарубіжних авторів, педагогічне спостереження, опитування, тестування, експертна оцінка, самооцінка для виявлення рівня сформованості якостей мовлення у студентів, метод математичної статистики – для обробки результатів дослідження.

Виклад основного матеріалу. На підставі аналізу науково-методичної літератури ми дійшли висновку, що мовлення майбутнього педагога можливо розвивати лише в цілісній системі його професійної

підготовки. На нашу думку, комунікативна підготовка студентів до майбутньої професійної діяльності може відбуватися через систему роботи педагогічного ВНЗ, зорієнтовану на мовленнєву діяльність студентів, розвиток їх комунікативних умінь.

Нами було проаналізовано якісний і кількісний склад дисциплін, що пропонуються навчальними планами педагогічного ВНЗ для професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, що дало змогу дійти висновку, що безпосередньо орієнтованою на мовленнєву підготовку є незначна кількість дисциплін – українська мова (за фаховим спрямуванням), іноземна мова (за фаховим спрямуванням), і частково орієнтованими – «Педагогіка», «Вступ до педагогічної професії», «Основи педагогічної майстерності» та «Основи сценічного та екранного мистецтва з методикою навчання».

На першому етапі дослідження ми провели розробку та впровадження в навчальний процес університету програми дисципліни «Основи сценічного та екранного мистецтва з методикою навчання», оскільки саме вона пропонується до вивчення студентам I курсу відділення «Початкова освіта» Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка у I семестрі навчального року. Програма розрахована на 54 навчальні години, з них 10 год. – лекційні, 14 – практичні заняття, 30 год. – самостійна робота студентів. Добір змісту цієї дисципліни передбачав, що, окрім теоретичних знань, студент повинен оволодіти цілою системою вмінь і навичок, пов'язаних із майбутньою професійною мовленнєвою діяльністю.

В основі формування мовленнєвих умінь лежать знання теорії педагогічного спілкування і високий рівень володіння мовленнєвою майстерністю. Тому основним нашим завданням під час складання програми було передбачення такої структури викладу теоретичного матеріалу, яка мала б орієнтацію на практичне спрямування і сприяла б усебічному та послідовному розвитку мовленнєвої майстерності майбутніх учителів.

Ми визначили професійне мовлення педагога як різновид літературного мовлення, що реалізується у процесі педагогічного спілкування, забезпечує досягнення педагогом навчально-виховних цілей та визначає мовленнєву культуру учнів. Під формуванням педагогічного мовлення слід розуміти процес його становлення через навчально-виховну діяльність вищих навчальних закладів, з урахуванням спадкових чинників, довузівської мовленнєвої підготовки та зовнішніх факторів [7, 17].

Комунікативними ознаками педагогічного мовлення є ті якості, які «говорять про його *комунікативну досконалість*» [2, 8], забезпечують ефективність педагогічного спілкування, визначають рівень педагогічної взаємодії вчителя та учнів. Сучасні дослідники (лінгвісти – Г. Апресян, Н. Бабич, Б. Головін, А. Коваль та педагоги – О. Зарецька, Н. Михайличенко, Н. Михальська, Г. Сагач, В. Семиченко та ін.) виділяють якості мовлення (правильність (нормативність), ясність, чистота, логічність, багатство,

доречність, виразність, емоційність), які підсилюють його дієвість та переконливість, оскільки особистісно орієнтоване навчання, педагогіка співробітництва визначають домінуючу роль діалогічної форми мовлення в педагогічному спілкуванні. «Сформованість мовленнєвих умінь **діагностується** дослідниками через притаманність мовленню конкретної людини цих характеристик» [9, 144]. Тому, з нашої точки зору, саме рівень сформованості якостей мовлення визначає рівень комунікативної підготовки майбутнього вчителя.

У 2006–2012 р.р. нами було проведено дисертаційне дослідження на тему: «Формування якостей професійного мовлення у майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін», основним результатом якого стали розробка та впровадження у навчально-виховний процес педагогічного університету технології формування якостей професійного мовлення майбутніх учителів. У процесі нашого дослідження було розроблено програму педагогічної діагностики як систему технологічних процедур, що включають проектування та організацію процесу діагностики рівнів сформованості якостей професійного мовлення в майбутніх педагогів.

Система діагностики рівня сформованості якостей мовлення була використана нами під час вивчення дисципліни «Основи сценічного та екранного мистецтва з методикою навчання» майбутніми вчителями початкових класів і передбачала:

- моніторинг початкового рівня сформованості зазначених якостей мовлення із наступним складанням програм розвитку професійного мовлення (**початкова** діагностика);
- спостереження за процесом формування якостей мовлення студентів під час вивчення ними курсу «Основи сценічного та екранного мистецтва з методикою навчання», аналіз та самоаналіз рівнів сформованості якостей мовлення (**корекційна** діагностика);
- визначення рівня сформованості в майбутніх учителів якостей професійного мовлення під час захисту ними навчальних проєктів-інсценізацій (**підсумкова** діагностика).

Зазначена система діагностики відповідала загальній системі запропонованої технології та основним етапам її реалізації відповідно: підготовчому, репродуктивно-виконавчому та творчому. Ми продовжили розширення й удосконалення розробленого нами діагностичного комплексу, основою якого є система індивідуалізованих тестів на визначення та корекцію рівня сформованості якостей професійного мовлення в майбутніх учителів. Ці тести ми розробили відповідно до дидактичних завдань кожного заняття курсу «Основи сценічного та екранного мистецтва з методикою навчання».

Окрім тестів, ми користувалися методом експертних оцінок. У ході підготовки до спостереження за процесом формування якостей мовлення студентів під час вивчення ними курсу «Основи сценічного та екранного

мистецтва з методикою навчання», аналізу та самоаналізу рівнів сформованості якостей мовлення (корекційної діагностики) нами було визначено експертів у кожній академічній групі (студенти-відмінники), проконсультовано їх щодо мети та завдань експертизи.

Окрім того, нами було використано програму SpeechAnalyzer, що включає проектування та організацію процесу визначення рівнів сформованості якостей професійного мовлення в майбутніх учителів [6]. Вона дала змогу швидко та якісно діагностувати мовлення, відслідковувати динаміку корекційної діяльності, створити базу даних на студентів, що навчаються, скоротити час досліджень та обробки результатів. Розроблена програма діагностики дала можливість проведення розширеного аналізу кожної мовленнєвої якості, тобто створила можливість поглибленої діагностики. Наприклад, експерт, діагностуючи якість «Чистота мовлення», відзначає показник «Іноді використовує нелітературну лексику». Після цього відкривається вибірка: «Слова-паразити», «Суржик», «Діалектизми», «Жаргонізми». Виділивши потрібне із перерахованого, експерт не тільки визначає оцінку кількісного показника якості, але й заносить у базу даних студента конкретний недолік його мовлення. Це дає можливість отримувати цілісну картину динаміки процесу формування мовлення майбутнього вчителя.

Комп'ютерна програма діагностики мінімізовує помилку в обробці та інтерпретації результатів дослідження та скорочує час оцінювання мовлення студента до 1 хвилини. Використання програми максимально спрощене, тому працювати з нею після отриманої консультації щодо її використання можуть і студенти-експерти, і викладачі-нефілологи.

Застосування такого діагностування під час вивчення першокурсниками дисципліни «Основи сценічного та екранного мистецтва з методикою навчання» забезпечило виникнення пізнавального мотиву – інтересу, і цей мотив пройшов всі 4 свої стадії [8]: допитливість (на етапі початкового діагностування – мовленнєві ситуації сприйняття), цікавість (на репродуктивно-виконавчому етапі – мовленнєві ситуації вираження), пізнавальний і теоретичний інтерес (мовленнєві ситуації впливу).

Окрім того, добираючи форми роботи на практичних заняттях, ми скористалися класифікацією мотивів, запропонованих І. Касьяненко [3]. Так, у студентів із високим та достатнім рівнем сформованості комунікативних, мовленнєвих умінь та артистичних здібностей можна формувати *мотив самоствердження, мотив саморозвитку та мотив ідентифікації з іншою людиною*. З метою формування мотивів самоствердження та саморозвитку у професійній комунікативній підготовці таким студентам на початку вивчення курсу «Основи сценічного та екранного мистецтва з методикою навчання» пропонуються завдання-змагання та завдання конкурсного характеру, у процесі виконання яких вони можуть проявити себе, порівняти свої вміння з вміннями однокурсників, самотійно проаналізувати рівень власних

мовленнєвих та комунікативних можливостей. Формування у студентів мотиву ідентифікації з іншою людиною викладач здійснює, демонструючи на заняттях у відео- та аудіозаписах зразки професійного мовлення вчителів-майстрів та акторів. Ідентифікація власного мовлення з почутим сприяє виробленню у студента вказаного мотиву.

Мотив досягнення вищого за наявний рівня мовленнєвої майстерності ми формували у студентів із низькою самооцінкою, несміливих, некоммунікабельних чи з байдужим ставленням до навчання. З цією метою студентам було запропоновано систему вправ і завдань, які ставили їх у такі умови, коли наявних у них комунікативних навичок було недостатньо, і виконання яких вимагало вищого, ніж вони мають, рівня володіння мовленням.

Як показало наше дослідження, процес мотивації студентів до формування їх професійного мовлення доцільно здійснювати за схемою (див. рис. 1):

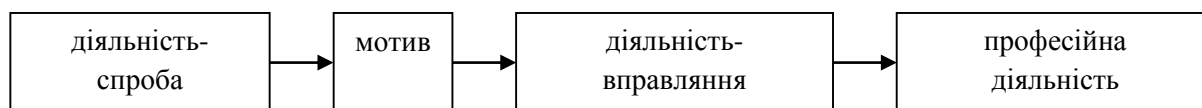

Рис. 1. Схема процесу мотивації студентів

Кожен із зазначених етапів (діяльність-спроба, діяльність-вправлення, професійна діяльність) ми поєднували із систематичною діагностикою рівня сформованості якостей мовлення, яка забезпечувала високий рівень мотивації до професійної мовленнєвої діяльності, усвідомлення студентом необхідності вдосконалення власного мовлення на всіх рівнях володіння ним (техніки мовлення, якостей професійного мовлення, культури мовлення, комунікативності в цілому), формувала здатність аналізувати особливості власного мовлення з метою складання індивідуальної програми вдосконалення та розвитку його якостей. Така система роботи забезпечила особистісно-орієнтований підхід у підготовці майбутніх учителів початкових класів до професійної діяльності, демонструючи необхідність розвитку наявних у них умінь та навичок.

Опитування студентів-першокурсників (всього 92 респонденти) після вивчення дисципліни «Основи сценічного та екранного мистецтва з методикою навчання», яке супроводжувалося систематичним діагностуванням їх мовленнєвих якостей, показало, що бачення ними місця комунікативної підготовки в загальній професійній підготовці майбутнього вчителя кардинально змінилося. Так, наприклад, якщо у 2014 р. на початку вивчення курсу 72 (78,3 %) студенти вважали, що «навчання професійному мовленню є бажаним, але не обов'язковим», то на останньому занятті всі студенти зазначили, що «комунікативна підготовка майбутнього вчителя є одним із основних напрямів професійної підготовки».

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Вважаємо, що саме систематичне й об'єктивне діагностування рівня сформованості мовлення першокурсників відділення «Початкова освіта» ІПП Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка із використанням комп'ютерної програми SpeechAnalyzer забезпечило створення позитивної мотивації до формування професійного мовлення майбутніх учителів початкових класів. Подальші дослідження будуть спрямовані на розширення можливості проведення поглибленої діагностики (наприклад, якщо виявлено недоліки з чистоти мовлення, то поглиблена діагностика забезпечить виявлення причин або видів порушення саме цієї якості).

ЛІТЕРАТУРА

1. Артищева Е. К. Педагогическая диагностика в вузе: реализация корректирующей функции / Е. К. Артищева // Педагогическое образование и наука. – 2007. – № 1. – С. 11–13.
2. Головин Б. Н. Основы культуры речи : учеб. для вузов по спец. «Рус. яз. и лит.» / Б. Н. Головин. – 2-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 1988. – 320 с.
3. Елканов С. Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / С. Б. Елканов. – М. : Просвещение, 1989. – 189 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти. Затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 року N 347/2002 [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2002. – № 16. – С. 11. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/151.html>.
5. Освітні технології у короткому викладі: навчально-методичний посібник / О. І. Янкович, Л. М. Романишина, М. М. Бойко, Н. М. Лупак, Л. М. Паламарчук. – Тернопіль : Астон, 2013. – 160 с.
6. Паламарчук Л. М. Використання програмного засобу **SpeechAnalyzer** для комплексної діагностики якостей мовлення майбутніх учителів / Л. М. Паламарчук, О. О. Паламарчук // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівецький нац. у-т, 2012. – Вип. 605. – С. 127–132.
7. Паламарчук Л. М. Формування якостей професійного мовлення у майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Паламарчук Ліна Миколаївна. – Тернопіль, 2012. – 269 с.
8. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. С. Пальчевський. – Друге вид. – К. : Каравела, 2008. – 496 с.
9. Пасинок В. Г. Теоретичні основи мовленнєвої підготовки вчителя : монографія / В. Г. Пасинок. – Харків : ІМІС, 2001. – 280 с.

РЕЗЮМЕ

Паламарчук Л. Н. Диагностика речевых качеств будущих учителей начальных классов как мотивационный компонент профессиональной коммуникативной подготовки.

В статье раскрыта актуальность одного из современных инновационных направлений в образовании – технологизации учебно-воспитательного процесса в высшем учебном педагогическом заведении, поданы результаты исследования основных проблем коммуникативной подготовки будущих учителей начальных классов. Обоснована целесообразность использования диагностики качеств

профессиональной речи будущих педагогов как средства контроля и фактора мотивации студентов отделения «Начальное образование» к дальнейшему профессиональному развитию и самоусовершенствованию. Раскрыты особенности использования авторской диагностической программы SpeechAnalyzer в коммуникативной подготовке будущих учителей, обеспечившей создание положительной мотивации в формировании профессиональной речи.

Ключевые слова: *будущие учителя начальных классов, педагогическая технология, педагогическая диагностика качеств речи, профессиональная коммуникативная подготовка, мотивационный компонент, педагогическое общение.*

SUMMARY

Palamarchuk L. *Diagnostics of the primary school teachers speaking skills as a motivational component of professional communication training.*

The article reveals the problem of one of the present-day innovative trends in education – technologization of educational process in higher educational pedagogical institution that promotes a clear structure formation, systematic training of future teachers, provides the opportunity to predict and successfully achieve the intended result. The author has suggested the results of the research concerning the use of the level of formation of primary school teachers speaking skills diagnostics. It has been proved that systematic diagnostics as one of the most important components of the technologization process is not only a means of controlling the level of formation of students speaking qualities, but also a kind of their motivation to further professional development and self-improvement.

The objective of this research was to study the role of diagnostics of the level of formation of freshmen speaking qualities in order to form their positive motivation to professional communication behavior. The students involved into the survey study at «Primary schooling» department of the Institute of Pedagogics and Psychology of Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. The main methods of the research were: analysis of linguistic, pedagogical, psychological and teaching works of Ukrainian and foreign authors, teachers' observations, surveys, testing, expert evaluation, self-assessment to determine the level of formation of students speaking skills, method of mathematical statistics – for the research results processing.

The article reveals the features of the author's program SpeechAnalyzer in students' communicative training. It includes the design and organization of the process of determination of the levels of formation of future primary school teachers' professional speaking qualities. Key research results – it has been proved that it was systematic and objective diagnostics of the level of formation of freshmen, who are students of "Primary schooling" department of the Institute of Pedagogics and Psychology of Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University speaking qualities using a computer program SpeechAnalyzer that provided creation of their positive motivation in formation of professional speaking. It has been determined that further research will concern the studying of the possibilities of using the suggested system for diagnostics of speaking qualities during all the years of future primary school teachers professional training.

Key words: *future primary school teachers, educational technology, educational diagnostics of speaking qualities, communication professional training, motivational component, pedagogical communication.*